

УДК 81'255

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/26.195812>**Оксана ЖИЖОМА,***orcid.org/0000-0002-7589-4761**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та слов'янської філології
Приазовського державного технічного університету
(Маріуполь, Донецька обл., Україна) dovbino03@gmail.com***ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА МЕТАФОРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ**

Статтю присвячено особливостям перекладу індивідуально-авторських метафор російською мовою, виявлених у художній текстах М. Коцюбинського. Авторські метафори – характерна риса ідіостилу М. Коцюбинського, результат його особливого світобачення. Їх введення у контекст актуалізує види апеляцій до культурного й інтелектуального фонду реципієнта. Вони передають суттєві взаємодії мови і мовлення, утворюючи своєрідну категорію тропів, яким властиве індивідуальне, контекстне значення. У статті визначається статус індивідуально-авторських метафор в мові оригіналу і простежується його збереження чи нівелювання у мові перекладу. У процесі зіставного аналізу були виявлені певні закономірності передачі іншою мовою оказіональної метафори з урахуванням її структурно-семантичної природи. В межах даної розвідки було встановлено, що даний троп здебільшого реалізується в текстах як одиниця виразно експресивна, в основі якої лежить перенесення назви з одного предмета на інший, а не номінативна. Як засіб вторинної номінації індивідуально-авторська метафора віддзеркалює виключно суб'єктивне авторське світосприйняття письменника, що зумовлює певні труднощі її адекватного перекладу.

Було встановлено, що складники метафоричних виразів містять ядерні семи, які асоціюються з різними ситуаціями дійсності. Вони детерміновані, з одного боку, попередніми вживаннями їх складників у прямому значенні, а з іншого – контекстуальними зв'язками з іншими елементами художнього мовлення, необмеженістю асоціацій, у тому числі і зовнішніх. При передачі авторської метафори перекладачі найчастіше намагаються зберегти образ, щоб якомога точніше передати індивідуальність авторського стилю в тих випадках, коли метафора заснована на контекстуальному “живому” образі, має експресивний, художній характер, або обирають принципово іншу стратегію перекладу художньої метафори, тобто відмовляються від збереження авторського образу.

Визначено основні прийоми перекладу метафор. Зокрема, це часткова заміна семантики метафоричного виразу завдяки додаванню до його складу лексичних елементів або їх вилучення та заміна на рівні граматичного (морфологічного або синтаксичного) оформлення. З'ясовано, що подані класифікації прийомів перекладу метафорики з рекомендаціями про збереження, додавання чи пропущення метафори зорієнтовані на текстовий рівень, де перекладач має враховувати картину подій, свідком і учасником яких був автор.

Ключові слова: *індивідуально-авторська метафора, зіставний аналіз, семантика, образність, вторинна номінація.*

Oksana ZHYZHOMA,*orcid.org/0000-0002-7589-4761**Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor of the Department
of Ukrainian Language and Slavic Philology
Azov State Technical University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) dovbino03@gmail.com***INDIVIDUAL AND AUTHORSHIP METAPHORS AND PECULIARITIES OF THEIR TRANSLATION**

This article focuses on peculiarities of individual and authorship metaphors featured in fiction by M. Kotsyubynskyi which should be translated into Russian. While doing comparative analysis, the specific patterns concerning reflection of occasional metaphors in another language are highlighted, whereas considering their structural and semantic nature. Within the study it was defined that a specific trope is mostly expressed as fairly eloquent unit in the texts rather than a nominative one. Their basis is shaped by referring the naming of the item to another one. As a tool of a secondary nomination, individual and authorship metaphors reflect extremely subjective world outlook by the author which causes some difficulties during the translating process.

It was defined that within a process of transforming the author's metaphors translators often try to preserve the general image in order to convey individual creator's style accurately in those cases when this metaphor is grounded on con-

text lively image, bears expressive and fiction character. Otherwise, they choose drastically different strategy of artistic metaphor translating, i.e. deny this individual imaging.

The main ways of metaphors translating are stated, in particular, partial replacement of metaphorical expression semantics with including lexical elements or their excluding and replacing with grammar ones (morphological or syntactical). It is proven that classification of metaphors translating ways given is concentrated on textual level when a translator may consider the general scene of events and characters which he was a witness as well as a member. Besides, the recommendation concerning keeping, adding and omitting the metaphors in author's feature texts are given.

Key words: *individual and authorship metaphors, comparative analysis, semantics, imagery, secondary nomination.*

Постановка проблеми. Художня література є образним віддзеркаленням дійсності, у ній максимально використовуються всі види стилістично забарвлених переносних значень з характерологічною й образотворчою метою. Кожний письменник відображає оточуючий його світ по-своєму. Проходячи через низку фільтрів, пропонованих епохою, соціальним середовищем, смаками читацької публіки та наявними літературними традиціями, письменник створює свій індивідуальний стиль, спосіб викладу і організації ідей. Індивідуальність письменника виражається у виборі ключових слів, синтаксичних конструкцій і стилістичних прийомів. Останні грають виключно важливу роль у створенні образності твору. Одним із таких прийомів є індивідуально-авторська метафора, яка як конструктивний елемент художнього тексту створює загальний фон оповідання, передає визначене бачення дійсності, виступає разом з іншими образотворчими засобами важливим засобом суб'єктивізації оповідання, а тому є вагомою складовою частиною індивідуального стилю письменника.

Вивчення загальномовних образних систем російської та української мов демонструє не лише їх близькість, але й національну своєрідність. Загальне в їх системах переносно-образних значень позначається в типології процесів метафоризації в межах різних частин мови, залученні в ці процеси схожих тематичних груп лексики, у співвідношенні метафоричних перенесень в межах різних частин мови. Близькість виявляється і на більш вузьких ділянках системи, у більш конкретних і приватних випадках, в семантичній структурі окремих співвідносних слів.

Особливості метафоричного вживання співвідносних слів визначаються такими причинами: складністю організації семантичної структури слів, відмінностями у кількості та характері переносно-образних значень і відтінків, своєрідністю відношень між ними у системі значень слова, ступенем експресивності й образності кожного із метафоричних переносів, активністю їх вживання у мові або в художніх жанрах тощо.

Питання перекладу метафоричних одиниць досі залишається відкритим, адже, попри загаль-

ноприйняті способи їх відтворення, майже кожий перекладач вносить у загальну теорію якісь зміни, нові методи та доповнення. Вважаємо доцільним студіювання цього питання на матеріалі прозових творів М. Коцюбинського.

Аналіз досліджень. Таємниця метафори привертала до себе увагу найвидатніших лінгвістів, безліч наукових робіт присвячено цьому питанню. Проблема метафоричних одиниць займалися Р. Хофман, Н. Д. Арутюнова, І. Р. Гальперін, Р. Уеллек, Н. В. Складчикова. Функції метафор досліджували Б. А. Ларін, В. В. Виноградов, Ю. М. Лотман та багато інших лінгвістів. Причини виникнення метафор описані у роботах Е. Маккормака, А. Хилі, А. Ортоні. Питанням перекладу метафоричних одиниць присвячені роботи сучасних дослідників Т. Казакової, П. Ньюмарка, М. Антонівської, І. Арнольда, О. Кондратьєвої та інших.

Метою статті є дослідження структурно-семантичних особливостей індивідуально-авторських метафор М. Коцюбинського та їх перекладу російською мовою. Поставлена мета зумовила виконання таких завдань: 1) ознайомлення із поняттям індивідуально-авторської метафори та її структурно-семантичними особливостями; 2) аналіз особливостей та методів відтворення метафоричних одиниць; 3) проведення зіставного аналізу перекладу метафор російською мовою.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі проблеми адекватності метафоричної образності при перекладі з української мови російською.

Виклад основного матеріалу. Метафора належить до поетичних засобів мови, коли виявляється намагання мовця одночасно охопити предмет з різних боків, проявляються багатогранні зв'язки і відношення. Образна сила метафори полягає в тому, що вона актуалізує цілі комплекси основних і суміжних понять, які пов'язуються з двома порівнюваними явищами. Метафоризація є одним із способів предметної номінації і характеризується переважно перенесенням ідентифікуючих імен у позицію семантичних предикатів, що забезпечує виконання ними характеризуючої функції. У процесі метафоризації слово або зберігає диференціальну сему, або отримує її завдяки

конотативній семі: «Метафора подібна до тотожності, тільки констатується, що вона виключає вимір. <...> Вона відображає світ, що зупинився, світ, позбавлений внутрішньої динаміки, світ сутностей. Ось чому метафора намагається вловити константні властивості своєї образності, душу, яку вона завдяки своїй образності робить доступною чуттєвому сприйняттю» (Арутюнова, 1978; Кіс, 2000).

У творах М. Коцюбинського значна кількість метафор не номінативні, а індивідуально-авторські, оказіональні, переклад яких часто становить значні практичні труднощі, проте викликає великий теоретичний інтерес. Як правило, лексеми можуть мати відмінні смислові і стилістичні функції, поєднуватися в різних мовах зі словами однакової семантики, але саме при перекладі і розкривається властива даній мові специфічність поєднань, яка інакше могла б і не бути поміченою. Дослідження відносин між мовами у галузі образного слововживання є одним із актуальних напрямів вивчення прагматичних аспектів перекладу, під якими в даному випадку мається на увазі характер сприйняття образних засобів при їх перекладі з однієї мови іншою.

У перекладі метафори концентруються й особливо виразно проявляються всі ті проблеми й задачі, які властиві перекладу взагалі, а також усім його різновидам. На перекладача тут покладається найскладніша та найвідповідальніша задача – зробити все так, щоб читач міг максимально наблизити себе до носія мови оригіналу і зрозуміти всю глибину смислу й асоціацій, закладених в даній фігурі. Перекладач може вважати свою мету досягнутою тільки тоді, коли читач перекладу не тільки усвідомить повністю необхідне значення, але й відчує весь емоційний ефект, адресований читачу оригіналу.

Метафора як засіб складної інформації вимагає від перекладу повного збереження всієї своєї інформативності, інакше виникає загроза втрати її семантичної складності, тобто самої метафори. Тут відчувається онтологічне ество метафори (*metafora* – «транспорт»), яке вимагає обов'язково транспортувати з однієї мови в іншу всю багатшаровість значень та емоцій.

При перекладі існує тенденція домогтися недвозначності викладу в такій мірі, щоб не виникало жодних непорозумінь або ж підтекстів у його розумінні іншомовним читачем. У самій же метафорі спочатку вже закладена двозначність. Перекладач повинен донести до читача не тільки основне, але і вторинне значення, яке мається на увазі, що закладене десь на периферії лексич-

ного поняття, але має рівноцінне основному значення, а часто, можливо, й головніше. Складність такої задачі посилюється ще і тому, що метафора, як відомо, викликає певний асоціативний ланцюг у свідомості, який витікає з основного лексичного образу. Перекладачеві ж необхідно підібрати такі лексичні засоби, які від основного образу дадуть у мові перекладу саме такий ланцюг асоціацій, який припускав автор оригіналу. Це може бути дуже складно не так через відмінності культурно-історичних традицій, як через те, що лексико-семантичний об'єм слів в обох мовах може не збігатися. Сюди ж приєднується проблема наступного рівня – лексико-семантичної сполучуваності, що призводить, як відомо, до появи нових значень, які повинні відповідати даному контексту. Перекладачам творів М. Коцюбинського російською мовою у цьому питанні значно простіше, оскільки російська та українська мають багато спільного, але й у них виникали певні труднощі у лексико-семантичному плані.

Одним із найпоширеніших недоліків при перекладі метафори, який зменшує її емоційно-виразну силу, є її заміна порівняльною конструкцією. Порівнюючи два предмети, явища, перекладачі відшукують те подібне й спільне, що їх зближує, але характер зближення не є однаковим при порівнянні і метафорі. При порівнянні зближення може виявлятися більшою або меншою мірою, у разі метафоричного вживання воно постійне і має характер ототожнення. Звісно, найважливіший чинник – це правильний лексико-стилістичний підбір необхідної семантики, яка створить компоненти образу. Проте абсолютно очевидно, що ефекту і сили образності набагато більше у разі повного ототожнення, ніж у разі додавання порівняльних слів в перекладі. Проліструємо сказане деякими прикладами з перекладів твору М. Коцюбинського «Коні не винні», зроблених Д. Ушаковим та А. Дейчем російською мовою: «*А під всім тим тліла гостра цікавість, що буде і як воно буде*». У цьому реченні слову «цікавість» надається ознака, не властива йому («тліла»), утворюючи метафоричний вираз. При перекладі всі ці нюанси значення відсутні, а метафора замінюється поясненням: «*А под всем этим – только острое любопытство к тому, что будет и как оно будет*». «*Стояли гори, напоєні сумом тіней*» (гори ніби оживають, їх можна напоїти сумом). Розглянемо російський варіант: «*Стояли горы, словно в печальных теньях*». Додавання у перекладі порівняння наче роз'єднує образ і спрощує його. «*Морем плили кудись ще зелені ниви*». У цьому реченні ниви ототожнюються з

морем, складаючи яскравий образ, у російському ж варіанті бачимо таке: «*Зеленые нивы, как море, плывише куда-то*». Застосування порівняння послаблює експресивність метафоричного образу.

Як наголошувалося вище, при перекладі метафори одним із найскладніших моментів є необхідність уловити й відповідно передати мовою перекладу всі експресивні нюанси значень, які створюють або доповнюють основний образ, наприклад: «*Купа сена все ще тулилась до стайні*». У метафорі відбувається персоніфікація, сіно набуває властивості живої істоти, а у російському варіанті ця образність відсутня, тому метафора втрачається: «*Куча сена по-прежнему лежала у конюшни*».

Оскільки метафоричні вирази можуть являти собою різний ступінь умотивованості, прозорості внутрішньої форми та національної специфічності, то частина з них може вимагати від перекладача такого підходу, коли необхідно робити вибір відповідності, далекої за прямим смислом слів, а частина може допускати переклад, близький до прямих значень метафор. Перший випадок може бути проілюстрований таким перекладом: «*И тут он впервые ощутил всем существом, что это взывала к нему его земля, что он с ней так свыкся, как с женой*». В оригінальному тексті читаємо: «*И тут він вперше почув всім тілом, що се обзивалась до нього його земля, що він з нею так зрісся, як з жінкою*». Відповідно до особливостей своєї мови перекладач вживає вираз «*почув всім тілом*» як «*ощутил всем существом*», оскільки дослівний переклад «*услышал всем телом*» у російській мові буде недоречним. А ось метафоричний вираз «*свыкся с землей*» несе у собі зовсім інше стилістичне навантаження, ніж оригінальний вираз «*зрісся з землею*», адже ці слова мають різні значення, тому в українському варіанті метафора є більш яскравою, поетичною.

Слід приділити увагу прийому експресивно-прагматичної конкретизації при перекладі метафор, який дозволяє найбільш повно передати як її логічну сутність, так і загальну емоційну тональність. Випадки неминучої експресивної конкретизації при перекладі (особливо це стосується метафор) зумовлені тим, що «кожна мова має свої, тільки їй належні засоби, особливості і властивості. Щоб вірно передати інший образ або фразу, у перекладі їх іноді треба абсолютно змінити. Відповідний образ, як і відповідна фраза, полягає не завжди у видимій відповідності слів. Необхідно, щоб внутрішнє життя перекладеного виразу відповідало внутрішньому життю оригінального» (Казакова, 2003: 257).

Оскільки українська та російська мови мають багато спільного у своїй семантиці, то велика кількість метафоричних виразів у творі оригіналу знаходить повні або часткові еквіваленти у перекладі, що, безумовно, сприяє майже повному відтворенню стилістичного та емоційно-експресивного відчуття тексту. Однак, попри великий відсоток подібності, кожна з цих мов має свою національну специфіку, внаслідок чого у перекладі метафоричних одиниць спостерігаються певні розбіжності. Розглянемо це на такому прикладі: «*Теплі небесні води густо злетіли на ниви в тінях сизої хмари*». Жодний із перекладачів не зміг зберегти початкової образності виразу. Так, Д. Ушаков перекладає: «*Теплые небесные воды в тенях сизой тучи густо засеяли нивы*», замінивши більш яскраве й легке слово «*злетіли*» словом «*засеяли*». А. Дейч взагалі використовує загальноживану метафору замість авторської: «*Теплые небесные воды пролились на нивы из недр сизой тучи*». Окрім цього, він опускає метафору «*тіні хмари*», замінюючи її метафорою «*недра тучи*», що не зовсім точно відображає художній задум письменника. «*Кров раптом залляла йому обличчя, навіть лисину запалила, а серед того пожегару білили жовтаві вуси і сердито плавали очі*». Цю метафору Д. М. Ушаков переклав, зберігши повну еквівалентність: «*Кровь вдруг залила его лицо, зажегла даже лысину, а среди того пожара белели желтоватые усы и сердито плавали глаза*». У перекладі А. Дейча читаємо: «*Кровь вдруг бросилась ему в лицо, зажегла лысину, и среди этого пожара выделялись желтые усы и сердито плавали глаза*». Перекладач замінює оригінальне слово «*залляла*» більш динамічною метафорою «*бросилась*». Окрім того, він вважає недоречним вираз «*білили жовтаві вуси*», використовує більш прагматичне слово «*выделялись*». Але ж всі ці зміни призвели до втрати первинної образності метафори у мові оригіналу. Наведемо ще кілька прикладів: «*Поле, що спускалось часом у балку, а потім здіймалося знову, як хвиля*». Окрім того, що Д. Ушаков повністю зберігає образ, він ще й розширює рамки метафоричного виразу, замінюючи порівняння у мові оригіналу «*здіймалося, як хвиля*» більш поетичним порівнянням «*вздымалось волной*»: «*Поле то спускалось иногда в балку, то вздымалось высокой волной*». Інший перекладач залишає без змін порівняльний вираз, але замінює образ: «*Земля, которая то спускалась в балку, то вновь поднималась, подобно волнам*».

Іноді при перекладі трапляються випадки, коли метафоричність у мові перекладу переноситься

на інший об'єкт, ніж у мові оригіналу. Проілюструємо цю особливість на прикладі перекладу Д. М. Ушакова: «*Од поля вставали якісь голоси*». У цьому виразі головна увага акцентується на метафорі «*вставали голоси*», у перекладному варіанті персоніфікується *поле*, тому загальне значення метафоричного виразу змінюється: «*Поле посылало ему какие-то голоса*». Ще приклад: «*Небо накривает безлюдны просторы*» – «*Небо закрывают безлюдные просторы*». У першому варіанті ознак живого отримує *небо*, у другому ж персоніфікуються *просторы*.

У перекладах спостерігаються такі явища, як заміна називного відмінка орудним: «*Гримла посуда*» – «*гремели посудой*»; доконаного виду дієслова у мові перекладу недоконаним: «*послали свої тіні смереки*» – «*стелили свои тени черные пихты*»; «*стекла маржинка назад в долины*» – «*поплыла скотинка назад в долины*»; «*солнце напекло йому лисину*» – «*солнце напекало ему лисину*»; «*розтягла в усмішку рот*» – «*растягивала в усмешку рот*»; і навпаки: «*луна покотилась з гори на гору*» – «*эхо прокатилось с горы на гору*». Трапляються у перекладах і приклади часткової заміни образності порівняно з метафоричним виразом оригіналу: «*На лобі густо осіла роса, а очі посоловіли*» – «*Лоб густо засеялся росой, а глаза осовели*» (переклад Д. Ушакова), де перекладач переносить дію з виразу «*роса осіла*» на вираз «*засеялся росой*». Окрім того, він змінює метафору «*посоловіли*» на «*посовели*», що не зовсім точно відображає

первинне значення виразу. Як бачимо, переклад можна назвати вдалим, таким, що зберіг експресію і складні метафоричні та алегоричні образи оригіналу при вмілому використуванні експресивно-прагматичної конкретизації. Незаперечною перевагою також є те, що перекладачі формально не розширили текст.

Висновки. Отже, результати проведеного дослідження показали, що під час перекладу індивідуально-авторських метафор М. Коцюбинського перекладачі вдаються до різних засобів з метою збереження образу. Зокрема, перекладачі зберігають лексичне і граматичне оформлення вихідної метафори або намагаються зберегти образ при певній розбіжності на рівні лексичного оформлення. Проте є випадки, коли перекладачем обирається інший спосіб передачі метафоричного образу. У такому разі перекладач використовує прийом часткової заміни метафоричного виразу за рахунок додавання до його складу або вилучення з нього лексичних елементів, відмовляючись у такий спосіб від збереження авторського образу на користь збереження загального змісту контексту.

Наведений у дослідженні аналіз перекладу метафоричних одиниць відкриває можливості для порівняльно-зіставних досліджень у сфері метафорики близькоспоріднених мов. На подальший розгляд заслуговує студіювання особливостей передачі оказіональних метафор М. Коцюбинського російською мовою, виявлених у інших текстах автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры. *Известия Академии наук. Серия «Литературоведение, языкознание»*. 1978. Т. 37. № 4. С. 87–160.
2. Арутюнова Н. Д. Тождество или подобие? *Проблемы структурной лингвистики*. 1981. Москва, 1983. 280 с.
3. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи. Москва, 1957. 447 с.
4. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : учебник для студентов филологических специальностей. 3-е изд., испр. Одесса : Латстар, 2002. 292 с.
5. Казакова Т. А. Практические основы перевода. Санкт-Петербург : Союз, 2005. 320 с.
6. Казакова Т. А. Теория перевода (лингвистические аспекты). Санкт-Петербург : Союз, 2003. 296 с.
7. Кіс Г. Е. Формування метафоричної парадигми у процесі еволюції базової метафори. *Мовознавство*. 2000. № 4–5. С. 52–60.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) : підручник. Вінниця : Нова книга, 2001. 448 с.
9. Телия В. Н. Метафора в языке и тексте. Москва : Наука, 1998. 174 с.

REFERENCES

1. Arutyunova, N. (1978). Funktsional'nye tipy yazykovoy metafory [Functional types of linguistic metaphor]. *Izvestiya Akademii nauk. Seriya Literaturovedenie, Yazykoznanie – News of the Academy of Sciences. A series of literary of linguistics* (Vol. 37), (no. 4), (pp. 87–160) [in Russian].
2. Arutyunova, N. (1983). Tozhdestvo ili podobie? [Identity or similarity?]. *Problemy strukturnoy lingvistiki 1981 – Problems of structural linguistics 1981*. Moscow [in Russian].
3. Efimov, A. (1957). Stilistika khudozhestvennoy rechi [Stylistics of narrative speech]. Moscow [in Russian].
4. Kukhareno, V. (2002). Interpretatsiya teksta: Uchebnik dlya studentov filologicheskikh spetsial'nostey [Interpretation of text: textbook for Philology students], 3 d edition. Odessa: Latstar [in Ukraine]
5. Kazakova, T. (2005). Prakticheskie osnovy perevoda [Practical fundamentals of translation]. St. Petersburg: Soyuz [in Russian].

6. Kazakova, T. (2003). *Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)* [Theory of translation (linguistic aspects)]. St.Petersburg: Soyuz [in Russian].
7. Kis, H. (2000). Formuvannia metaforychnoi paradyhmy u protsesi evoliutsii bazovoi metafory [Formation of metaphorical paradigm in the process of basic metaphor evolution]. *Movoznavstvo - Linguistics*, 4, 52-60 [in Ukraine]
8. Korunets, I. (2001). *Teoriia i praktyka perekladu (aspektyni pereklad) : (pidruchnyk)* [Theory and practice of translation: aspect translation (textbook)]. Vinnytsia: Nova knyha [in Ukraine]
9. Teliya, V. (1998). *Metafora v yazyke i tekste* [Metaphors in a language and in a text]. Moscow: Nauka [in Russian].